

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

(EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 22 Mayıs 2020

Gönderim Tarihi: 11 Mayıs 2020
Yayımlanma Tarihi: 12 Haziran 2020

Atf Künyesi: Sofuoğlu Kılıç, N. (2020). “Covid-19 Küresel Salgınına Eko-Dini Tepkiler: Çevre Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 116-127.

COVID-19 KÜRESEL SALGININA EKO-DİNİ TEPKİLER: ÇEVRE HAREKETLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ*

Öz

Modernite öncesinde genel doğa paradigması, insanı doğanın bir parçası sayan ve doğayı kutsal kabul eden bir nitelikteydi. Fakat modernite ile birlikte, bu paradigma insanı doğanın hakimi sayan insan merkezci bir anlayışa doğru evrilmiştir. İnsanın çıkarı için doğaya yapılacak her türlü müdahaleyi meşru kabul eden bu yeni paradigmanın sonucu olarak, doğal çevrenin insan müdahaleleri nedeniyle bozulmaya başlamasıyla toplumsal tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekolojik sorunlara gösterilen bu tepkiler, çevre hareketleri ya da ekolojik hareketler olarak örgütlenmiştir. Bu hareketlerin bir kısmı, dini kaynaklara dayanarak bir ekoloji görüşü geliştirmiş ve eko-teolojiler meydana getirmiş; bir kısmı da dini nitelikte çevre hareketi olarak varlık bulmuştur. Eko-teolojiler, hemen bütün geleneksel dinler tarafından inşa edilmiş; doğanın değeri ve kutsiyetinden dolayı korunmasının zorunluluğu üzerine dini metin ve gelenekten beslenen dini pozisyon alışlardır. Diğer hareketler ise, daha çok pagan gelenekten doğan neo-pagan yeni dini hareketler olup, yine çevre hareketi özelliği de gösteren hareketlerdir. Dolayısıyla dini doktrinler ve doğa arasında doğrudan ve sıkı bir bağlantı oluşturulmaktadır. 2019 yılında ortaya çıkarak dünyayı saran Coronavirus Covid-19 pandemik salgını üzerine, bu eko-teolojiler ve dinsel-çevre hareketleri de, salgını ekolojik sorunlarla ilişkilendirerek görüş belirtmekte ve çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Bu makalede, söz konusu çevre hareketlerinin bu küresel salgına yaklaşımları, bu süreçte yapılan açıklama ve yayınları sosyolojik açıdan betimleyici yöntemle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Ekoloji, Eko-Teoloji, Çevre hareketleri, Dini Hareketler

Eco-Religious Reactions To The Covid-19 Pandemic: A Study On Environmental Movements

Abstract

Before modernity, the general nature paradigm considered man a part of nature and considered nature sacred. But with modernity, this paradigm has evolved into a human-centric understanding that considers man the ruler of nature. As a result of this new paradigm that accepts any kind of intervention in nature for the benefit of man, social reactions started to emerge as the natural environment began to deteriorate due to human interventions. These reactions to ecological problems are organized as environmental or ecological movements. Some of these movements developed an ecology view and created eco-theologies based on religious sources; some of them existed as a religious environmental movement. The Coronavirus Covid-19 pandemic epidemic that emerged in the world in 2019 was a global crisis in which these eco-theologies and religious-environmental movements also spoke and suggested solutions. In this article, views, solution suggestions and approaches of these environmental movements for this global epidemic disease were analyzed from sociological perspective with descriptive method.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Environmental Sociology, Ecology, Eco-Theology, Environmental movements

* Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Aydın/Türkiye. E-Posta: nilgun.sofuoglu@adu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8304-9883>.

Giriş

Farklı bilim dallarında insanlığın geçmişine dair yapılan araştırma ve incelemeler, başlangıçta insanın doğa ile iç içe yaşadığını ve kendisini onun bir parçası kabul ettiğini göstermektedir. Çevre sosyolojisinde ileri sürülen bazı teoriler, tarihteki toplum tiplerinin farklı doğa kavrayışları ya da egemen doğa paradigmaları olduğunu ileri sürer (Harper, 1996). Buna göre, avcı-toplayıcı toplumun doğa paradigması, insanın doğanın doğal bir parçası olduğu ve doğadan ayrı bir ontolojik varlık olarak tasavvur edilmediği, doğanın ve doğadaki bütün canlıların kutsal kabul edildiği, dolayısıyla insanın da bu kutsiyetin bir parçası olarak diğerleriyle eşit olduğu bir perspektife dayanıyordu. Tarım toplumuna geçişle birlikte, insan doğayı değiştirip dönüştürmeye ve üzerinde hakimiyet kurmaya başladı. Bu hakimiyet paradigması, Aydınlanma ile birlikte zirve noktasına ulaştı ve insan akli ile doğaya istediği her şekilde hükmedebileceği bir düşünsel düzleme geldi. Dolayısıyla doğa-insan arasındaki eşitliğin doğa aleyhine bozulması ve doğanın nesneleştirilmesi, doğaya, dolayısıyla ekolojik dengeye büyük zararlar verilmesine yol açtı. Bu evrede, doğaya verilen zararlar gözle görülür ve hissedilir hale gelmeye başlayınca, bazı kesimlerin tepkileri toplumsal tepkilere dönüştü ve bu tepkiler de ekoloji bağlamı farklı kuramları ve çevre hareketlerini doğurdu.

Aralık 2019'da, Çin'in Wuhan şehrinde bir deniz ürünleri pazarında, nedeni bilinmeyen çok sayıda pnömoni hastasının olduğu bildirilmesiyle, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ilk olarak 12 Ocak 2020'de bu şikayetlerin sebebinin yeni tip bir koronavirüs olduğunu (2019-nCoV) açıklamış ve 11 Şubat 2020'de bu yeni virüs SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır. Hastalardan edinilen numuneler sonucunda, SARS-CoV2'nin tüm genom dizisi, Çinli bilim adamları tarafından haritalandırılmış ve DSÖ tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde bu salgın "Covid-19" pandemisi olarak adlandırılmıştır. DSÖ başkanı Ghebreyesus, 31 Aralık 2019 tarihinde Covid-19 kodlamasının açılımını; belirli bir bölgeyi, hayvan türlerini veya insanı damgalamaktan kaçınmak için "korona" için "CO", "virüs" için "VI", "hastalık" için "D" şeklinde tanımladı. Salgın Çin'den kısa sürede birçok ülkeye yayılarak tüm dünyayı etkileyen küresel bir krize dönüştü. Sonuç olarak 30 Ocak 2020 tarihinde DSÖ, Covid-19'u uluslararası halk sağlığı sorunu kabul ederek pandemi ilan etmiştir (TÜBA, 2020). Aynı aileden olan bu virüslerin ortak çıkış noktasının yarasalar olduğu kabul görmekle beraber, insanları enfekte eden Coronavirüslerin hayvanlardan taşındığı tezi şimdilik geçerliliğini korumaktadır. (TÜBA, 2020)

Küresel bir hastalığa ve pek çok açıdan krize dönüşen bu salgın, nedenleri ve sonuçları bakımından pek çok disiplin tarafından irdelenmektedir; zira sorun, yalnızca bir insan sağlığı sorunu değil, toplumsal, ekonomik, kültürel, ekolojik pek çok sonucu olan karmaşık ve kapsamlı bir sorun olarak modern insanın yüzyüze geldiği ve önemli kararlar alması gereken ciddi bir problemdir. Dolayısıyla, makalenin konusu olan, eko-dini hareket ve yaklaşımlar da, Covid-19 salgınının nedenleri ve sonuçları üzerine tepkiler göstermekte, çözüm önerilerinde bulunmakta ve görüş bildirmektedirler. Zira, bu tip virüs salgınlarının, insan-doğa ilişkisinin ve insanın doğaya hakim olma arzusunun yarattığı krizlerden kaynaklandığını savunmaktadırlar. Eko-dini hareketlerin hemen hepsi, insan-doğa arasındaki ilişkinin, modernleşme ile birlikte daha çok doğa aleyhine bozulduğunu, fakat bu bozulmanın zincirleme etkilerle dönüp tekrar insanı vurduğunu; bu nedenle de, doğa-insan arasında eşitlik ve saygının olduğu bir değer dizgesine tutunmak gerektiğini kutsal kitaplara ya da dini doktrinlere de dayanarak ileri sürmektedirler. Bu bağlamda bu makalede, dini temelli ekolojik hareket ve yaklaşımların, Covid-19 virüsü kaynaklı oluşan muhtelif sorunlar karşısındaki duruş, tepki ve çözüm önerileri, bu süreçte söz konusu hareketlerin farklı yayın ve yazıları üzerinden sosyolojik olarak analiz edilecektir.

Sosyo-Ekoloji Teorileri

Batı'da ekolojik düşüncenin gelişimi Thomas Malthus'un doğal kaynaklar ile nüfusun orantısızlığından yola çıkarak geliştirdiği teorisinden başlayarak, Rousseau'nun doğa ile eşit bir insan tasavvur ettiği doğa durumu, Marx'ın yabancılaşma kavramında doğadan kopuşun önemli bir merhaleyi oluşturması gibi yeni fikirler, modern ekolojik yaklaşımların düşünsel temellerini oluşturuyor gibi görünmektedir (Yaylı, 2006). Çevre sorunlarının dikkat çekmeye başlaması ile birlikte farklı isimler tarafından sosyo-ekoloji teorileri diye adlandırılacak teoriler geliştirilmeye başlanmıştır.

Çevre sorunlarına sosyal bilim camiasından doğrudan tepkiler, daha çok sanayi araçlarıyla yaratılan bolluk ve refah düşüncesi ve bu refahın sınırsız olarak çoğaltılabileceği paradigmasıydı. “Egemen Batı Dünya Görüşü” olarak adlandırılan paradigmanın dayandığı ilkeler; insanın diğer bütün varlıklardan farklı olduğu, yaşamı yönlendirip yönetebilecek bir kabiliyete sahip oldukları, dünyanın insanlar için sınırsız imkan ve fırsatlar sunduğu ve insanlık tarihinin hep iyiye ve mükemmele doğru aktığı; dolayısıyla bu imkan ve fırsatlar içindeki kabiliyet sahibi varlık olarak insan için ilerleme ve refahın önünün de sınırsız olarak açık olduğu idi (Özerkmen, 2002). Catton ve Dunlap da, bütün bu özellikleriyle insanın istisnai bir varlık olduğunu öne süren *insanın istisnailiği paradigmasına* karşı yeni ekolojik paradigmayı geliştirerek, doğa ile insan arasında birinin diğerine üstün olması yerine karşılıklı eşitliğe dayanan bir ilişki önermişlerdir. (Eryılmaz, 2017, s.161).

Fritjof Capra'nın 1982'de yayınlanan *The Turning Point* adlı kitabında açıkladığı ekolojik sistem teorisine göre, içinde bulunduğumuz sistem, birbirleri ile ve yaşamımızın bağımlı olduğu bizi çevreleyen eko-sistemler ile sürekli karşılıklı etkileşim içindeki insanoğlunun ve sosyal kurumların oluşturduğu yaşayan bir sistemdir (Elkins, 1994). Capra, dünyayı bir makine olarak gören anlayıştan, onu bir ilişkiler ağı olarak gören anlayışa, doğal ekolojinin bütün sisteme nüfuzuna dikkat çeker. (Capra, 1994) Ona göre nasıl doğadaki ağ ilişkisi doğrusal değilse, toplumsal ağdaki ilişkiler de doğrusal değil, dögüseldir. (Capra, 1994: 7) Buna göre topluluklar, kendi kendini düzenleyip düzeltebilecek bir iç sisteme sahiptir. Bu bağlamda tıpkı doğa gibi toplumun da dışarıdan kontrol edici, determine edici ve düzenleyici bir otoriteye ihtiyacı yoktur (Capra, 1994, s.11). Capra, “gerçekliği sürekli bir akış ve değişme süreci” olarak gören Çin felsefesinden doğan Taoizm'den etkilenmiştir. “Taoizm, eski Çin toplumundaki ruhlara tapmayı temel edinen, ölümsüz ruhların varlığına inanmakla beraber insanları manevi eğitimle ölümsüzleşmeye, ölümsüzlüğün zevkini tatmaya çağıran, Tanrılara ve eski atalara adaklar sunarak mutluluk dilemek ve belalardan sakınmayı hedefleyen bir dindir. (Abidukelime, 2011, s.37). Taoizme göre, bütün olgular devirsel bir modeli ve iki karşıt kutup olan Yin ve Yang'ın dinamik etkileşiminin ivme kazandırdığı daimi bir hareket halindedir. Ying ve Yang'ın karşıt özellikleri, aslında ona göre, modernite öncesi ve sonrası arasındaki fark gibidir. Modern toplumdaki kültürel dengesizlik bu ikisinin karşıt ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Capra, Doğunun mistik geleneklerinin asırlar öncesinden beri, modern bilimin ancak bugün varabildiği noktayı işaret etmekte oluşunu çok çarpıcı ve şaşırtıcı bulduğunu belirtmektedir (Yaylı, 2006, s.80).

Bir diğer önemli teorisyen ise, *Arne Naess*'dir. Naess 1972'de yayınlanan *Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketi* şeklinde Türkçe'ye çevrilebilecek konferansında, yalnızca insanın çıkarlarını hesaba katan çevreciliği sığ bir perspektif olarak nitelermekte ve fenomenolojik yaklaşıma dayanan bütüncül ve eşitliği bir derin çevre felsefesi önermektedir. Bu nedenle Naess'in kuramı *Derin Ekoloji* adını almıştır. Bu felsefede, insan ve insan dışındaki diğer bütün varlıklardan oluşan bütüncül ve tamamen birbiriyle bağlantılı bir yaşam dünyası (life-world) tasarımıdır (Keller, 2008, s.206). Ona göre doğada varlıklar arasında bir hiyerarşi tasarımı, başka deyişle, insanı diğer varlıklardan üstün gören modern paradigma, tersten bir çarpma ile insana zarar vermektedir. Naess'in metafizik bütüncüllük kavramı, "ekolojik benlik" olarak adlandırılan, benliği diğerlerinden ayrı ve üstün değil, tüm kozmosun küçük bir kısmı olarak gören mistik bir yaklaşıma ulaşmaktadır (Tylor ve Zimmerman, 2005, s.456). Naess, Norveç dağlarında uzun zamanlar geçirmiş ve buradaki tefekkür döneminden sonra “ekosofi T” olarak adlandırdığı kendi kişisel çevre felsefesini geliştirmiştir. (Tylor, 2001, s.180) Naess derin ekoloji felsefesini, bir bilim olarak ekolojiden ayırmak amacıyla ‘ekosofi’ diye adlandırdığını, Sophia kelimesinin Yunancada bilgeliği ifade ettiğini; yani ekosofi kavramının, eko-bilgelik anlamına geldiğini ve bilgeliğin de daima pratik yaşamla ilintili olduğunu belirtmektedir (Naess'den akt. Yaylı ve Yaslıkaya 2015, s.461) Ekosofi, evrene ve hayata ilişkin inanç ve varsayımları irdelemekte ve böylece bir ekoloji görüşü kurmaktadır. Derin ekoloji, sadece doğayı korumaya yönelik bir hareket olmanın dışında, insanın yeryüzündeki varoluşuna ve ‘hayatın anlamı üzerine tutulmuş bir ışık’ olarak nitelendirilmektedir. Naess, burada Spinoza, Taoizm ve Budizm'den etkilenmiştir (Yaylı ve Yaslıkaya 2015, s.461). Naess'in derin ekoloji felsefesi, savunduğu bu fikirler nedeniyle, ekolojik sufizm, manevi ekoloji, radikal ekoloji, teolojik ekoloji, yeşil İslam gibi çevre hareketlerine kaynaklık etmektedir.

Toplumsal Ekoloji Teorisi ile bilinen *Murray Bookchin* ise, çevrecilik hareketlerinin sadece doğanın ve doğal kaynakların korunması odaklı çalışmaları, ekolojik sorunları yaratan diğer toplumsal sorunları göz ardı etmesi nedeniyle eksiktir. Sorun, insanı diğer insanları ve çevreyi nesneleştirerek sömürmesine neden olan paradigmada yatmaktadır (Ünal, 2010, s.115). Bu nedenle ekolojik sorunların çözümü, sınıfsal, politik, sosyal sorunlarla birlikte düşünülmeli ve özgürlükçü ekolojik bir toplum kurulmalıdır (Ünal, 2010s.115). Dolayısıyla Bookchin, Naess'in analizlerini eksik bulmakta ve bu tür yaklaşımların, dikkati ekolojik sorunları yaratan toplumsal nedenlerden çok toplumsal semptomlara çekerek yanıltıcı olduğu, asıl bakılması gerekenin toplumsal ilişkilerdeki değişimler olduğunu belirterek eleştirmektedir (Erol, 2018, s. 32). Anlaşıldığı üzere Bookchin, Naess'in derin ekoloji kuramını fazla tinsel ve ayakları yere basmayan bir teori olarak bulmaktadır.

Yukarıdaki isimlerinde dışında, *Sosyo-ekonomik Metabolizma paradigması*, doğal kaynakların sömürgeleştirilmesini; *Duncan'ın "ÇÖNT" Modeli*, Nüfus, Örgütlenme, Çevre ve Teknoloji arasındaki ilişkileri; *Ekolojik Modernleşme*, kapitalist sistemle uyumlu düzenlemeler fikrini; *Dünya Devleti yaklaşımı*, çevre sorunlarının küreselden yere doğru düzenleyici olması gerektiğini (Eryılmaz, 2017); *Koşu Bandı Teorisi*, Marxist bir çizgide çevre sorunlarının kapitalist üretim ve işletme tarzının doğasında var olan irrasyonellikleri (Konak, 2009) ve Beck'in *Risk Toplumu Kuramı* da modern toplumu ya da kendisinin "ikinci modernite" dediği dönemin en belirgin tanımlayıcısının, birey ve toplumların sürekli yüz yüze geldiği riskler olduğunu (Wimmer&Quandt, 2007, s.337) ileri sürmektedir.

Bu kuramların her birisi toplum ve ekoloji tartışmalarına farklı açılardan yaklaşmakta, sorun üzerine literatürdeki yazınlara da katkı sağlamaktadırlar; fakat her biri hakkında detaylı bilgi verebilmek bu araştırmanın sınırlarını aşacağından bu kısa bilgilendirme ile yetinilecektir.

Eko-Teolojiler ve Eko-Dini Hareketler

Eko-teoloji ya da çevre teolojisi kavramı, dini doktrinlerin ekolojiye ilişkin tasavvur ve emirlerinden doğan disiplinlerdir. Geleneksel dinlerin hepsi, modern çevre sorunları karşısında, kutsal metinlerine dönerek, ilk ortaya çıktıkları zamanki perspektiflerinden bugünü yorumlamaktadırlar. Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam eko-teolojilerinden bu bağlamda söz edilebilir.

Budist eko-teolojisi ya da Eko-Dharma'ya göre, evrendeki her şey birbiriyle bağıntılıdır ve diğerleriyle ilişkisi içinde varlık bulur. Buna göre, insan kibirli bir tavırla geliştirdiği teknolojiler nedeniyle ekolojik sisteme zarar verdi. Birçok Budist ekolündeki inanç, bir insanın başka canlılara karşı hiyerarşik hâkimiyetini reddetmekte ve biyolojik çeşitlilik ve sosyal adalete saygı duyan bir şefkat etiğini kabul etmektedir (Gross, 1997).

Hinduizm eko-teolojisine göre de, tüm canlılar Tanrı'nın parçaları olduğu için kutsaldır. Aynı zamanda reenkarnasyon inancı da, diğer bütün canlılara yaklaşımlarının etkilemektedir. Hinduların çoğu, bu inançtan dolayı vejeteryandır. Ağaçların, nehirlerin ve dağların bile ruhları olduğuna ve hepsinin bu nedenle onurlandırılmaları ve saygıyla davranılması gerektiğine inanılmaktadır (Klostermaier, 1993).

Yahudi eko-teolojisi de, Tanrı'nın ruhundan aldığı nefesle can bulan insanın kendisine verilenlere şükürle karşılık vermesi gerektiğini ve kendisinin ve içinde yaşadığı çevrenin Tanrı'nın kendisine emaneti olduğunun bilincinde olması gerektiğini bildirir. Bu bağlamda ideal bir Yahudi, doğanın değerini bilir; tasarruflu tüketir, ağacı korur, suyu boşa harcamaz, toprağı dinlendirir; kısacası çevreyi yaşanabilir bir halde tutmaya çalışır (Sümer, 2016, s.305).

Hristiyan eko-teolojisi de, kutsal kitabın yorumlanmasına göre farklılıklar taşıyor idiyse de, ortak düşünceleri, dünyadaki her şeyin değerinin olduğu ve birbiriyle bağlantılı olduğu, her şeyin kozmik bir plan dahilinde yaratıldığı ve bu alandaki hak çiğnenmelerinden herkesin mesul olduğudur (Horrell vd., 2008, s.8). Hristiyan eko-teolojisinin önde gelen isimleri Paul Tillich, Jürgen Moltmann, Radford Luether, Salli McFague, Leonardo Boff, Gustaff Wingren Lars Larsen gibi ilahiyatçılardır.

İslam eko-teolojisine göre de, çevre krizlerinin temel nedeni, doğanın materyalist bir tarzda nesneleştirilmesi ve doğaya yalnızca hammadde muamelesi yapılmasıdır. Bu ekolün en önemli

isimlerinden biri olan Nasr'a göre, Batının sanayileşme ve gelişme hedefinin doğanın korunmasından daha önemli görülmesinden dolayı, bu bakış açısı küresel çevre sorunlarının kaynağını oluşturmuştur. Sorunun kaynağı olan modern paradigma varlığını sürdürse de, doğanın kutsallığı inancı dünyanın pek çok yerinde farklı inanç doktrinlerinin şemsiyesinde varlığını sürdürmektedir (Nasr, 2013, s.83) Batının söz konusu yaklaşımı çevre sorunlarını çözebilecek bir paradigma üretmediği için, çözüm yerli inançlarında ve geleneksel dinlerde aranmalıdır. Nasr bu noktada yalnızca İslam'ın değil, diğer bütün dinlerin uygun bir kozmolojiye sahip olduğunu düşünmektedir (Nasr, 2013, s.90). Bir diğer önemli isim olan Fazlun Khalid de, ekolojik düşüncesini İslam'ın birlik, sorumluluk, denge ve yaratılış kavramlarıyla ilkeselleştirmektedir. Ona göre insan, dünyanın efendisi değil, sorumlulukları olan bir parçasıdır. Ona göre çevre sorunları, görünenin ötesinde ekonomik ve istihdam sorunlarının da temelinde yatmaktadır; bu bağlamda, kendi ülkelerinde bu sorunlar yüzünden göç etmek zorunda kalan çok sayıda insan vardır. Bu nedenle çevre duyarlılığı, dini-ahlaki bir sorumluluk yaratmaktadır. Bu temel prensibin Khalid, Kur'an'ın doğa-insan ilişkisine getirdiği ilkesel kavramlar olduğunu belirtmektedir (2010, s.4-5).

Sofuoğlu da, çevrenin korunmasını "İslam'da imanın şubesi kabul edilen ahlak ilkeleri arasında sayarak doğrudan dini bir esas olarak sunmaktadır (Sofuoğlu, 1999, s.758) İlhami Güler, İbrahim Özdemir, Azizan Baharuddin gibi daha pek çok İslam eko-teolojisi üzerine düşünen ve yazan Türkiye'den ve dünyadan akademisyen ve mütefekkirin fikirlerine ilgili literatürden erişilebilir.

Geleneksel dinlerin kutsal metinlerine dayanılarak geliştirilen eko-teolojilerden ayrı olarak değerlendirilmesi gereken, kimisi Yeşil İslam Hareketi (The Green Islam) gibi yine doğrudan bu dinlerden doğan, kimisi de Eko-Maneviyat (Eco-Spiritualism) ya da Wicca gibi neo-pagan yeni dini hareket/yeni çağ dini niteliğinde olan çevre hareketleri de ortaya çıkmıştır. Yani bu hareketlerin hem yeni dini hareket, hem de çevre hareketi kapsamına girdiği, çevre ve din hassasiyetlerinin bir araya getirildiği hareketler olduğu söylenebilir (Sofuoğlu Kılıç, 2019)

Covid-19 Pandemi Krizine Eko-Dini Tepkiler

Yukarıda bahsi geçen eko-teolojiler ve ekolojik din hareketlerinin, Covid-19 virüs salgını konusunda gösterdikleri tepkilerin ortak noktası, bu krizin yalnızca bir virüs salgını ve insan sağlığı sorunu olmayıp, çok katmanlı bir ekolojik kriz olduğudur. Dolayısıyla konu ile ilgili tartışmalar, coronavirus salgını sorunundan çıkıp ana damardan ayrılan çok sayıda kılcal damar gibi, sosyal, ekonomik, kültürel, dini, politik pek çok alana da uzanmaktadır. Zira söz konusu problem, bu yaklaşımlara göre, aslında buz dağının yalnızca görünen kısmı gibidir. Sosyal ekoloji teorilerinde yukarıda adı geçen yaklaşımların ortak yönleri olmakla birlikte, ekoloji sorununu farklı açılardan ele alan bakış açılarıyla, bu çok katmanlı soruna ekoloji açısından yaklaşmaktadırlar. Pandemiye verilen ilk tepkiler, birkaç noktada kümelenmektedir:

Teoloji Temelli Çevre Etiği İhtiyacı

Covid-19 pandemisi henüz ortaya çıkmadan önce, ekolojik sorunlarla mücadelede bazı çevrelerce ön plana çıkan noktalardan biri, binlerce yıldır kültürel olarak biriktirilmiş geleneksel ekolojik bilgilerden (Traditional Ecological Knowledge) ve dinlerin doğaya ilişkin inançlarından faydanılmasının zorunlu olduğu ve bu kaynaklardan yaratılacak bir çevre etiğinin en güçlü silah olarak çalışacağı görüşüydü. Zira, yukarıda da bahsedildiği üzere, sosyo-ekoloji kuramları da büyük ölçüde, insanın doğa ile ilişkisinin niteliğinin modernleşme ile birlikte bozulduğunu ve Aydınlanma paradigmasının insanı yeryüzünün hakimi ilan etmesinin ekolojik sorunların kaynağında bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bu noktadan devamla, doğanın bizatihi kendisinin kutsal ve değerli olduğu ve insanın da bu kutsala ait bir parça olduğu şeklindeki kozmolojinin sekülerleşme ile birlikte parçalanması, özellikle eko-teolojilerin en çok üzerinde durduğu noktalardan birisidir (Bkz. Sofuoğlu Kılıç, 2019). Geleneksel dinlerin ekolojik sorunlara yaklaşımı, genellikle bu sorun etrafında tartışılmaktadır.

Doğanın Tüketimi

Covid-19 salgını küresel bir tehlikeye dönüştüğü zaman, öne çıkan yorum, doğanın ekolojik dengesinin insanlar tarafından bozulmasının bir sonucu ile karşı karşıya gelindiği idi. Bu konudaki tartışmalarda, vahşi hayvanların, -bu virüs özelinde yarasaların- yiyecek olarak tüketilmesinin, insanoğlunun doğayı tüketme konusunda sınırsız ve doyumsuz bir tavır içerisinde olmasından doğduğu söylemi sıklıkla dile getirildi (Westcott ve Deng, 2020). “Covid-19 Tanrı’dan bir tweet mi?” başlıklı bir Hindu yayınında, bu salgının insanlığa, hareket eden şeylerin yenmemesi ve silahlanma yerine insan ırkının korunması için ders vermek amacıyla Tanrı’dan geldiği yazılmıştır (Mulraj, 2020). Hinduizm’de vejeteryan beslenme yasaklanmış olmasa da Hindular büyük ölçüde diğer canlılara verilen zararı minimize etmek için et yemekten kaçınırlar. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu kaçınmanın reenkarnasyon inancı ile sıkı bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bir başka yayında, tüm dinler arasında sadece Hinduizm’de ağaçların, hayvanların, deniz yaşamının yok edilmesinin günah olduğu, bu nedenle Hinduların %60’tan fazlasının vejeteryan olduğu için coronavirüs salgınının Hindistan’da çok yavaş ilerlediği, dolayısıyla Hinduizm’in gezegendeki tüm canlılara sevgi göstermeye teşvik ettiği için insanlığa üstün bir yaşam gösterebilecek tek yol olduğu yazılmıştır (Tawakley, 2020). Bu bağlamda Hindu eko-teolojisi, vejeteryanlığı tavsiye eden doktrini ile, bu ve benzeri virüs salgınlarını önleyebilecek bir çözüm yolu olarak gösterilmektedir.

Hristiyan eko-teolojisinde ise, Hinduizm’den farklı olarak doğrudan et tüketimi eleştirisi yerine, yaban hayvan ticareti ve tüketimi eleştirisi yapanlar olduğu görülmektedir. Bu eleştiri, ormanların yol yapımı ya da arazi açma amaçlarıyla yok edilmesinin, yaban hayatına daha fazla müdahil olmayı beraberinde getirdiği, yaban hayvan tüketimini arttırdığı, ticari çıkarların ve zenginleşmenin öncelikli olduğu bir ekonomik sistem eleştirisi yapmaktadır. Bir anlamda Naess’in sığ olarak nitelendiği insan merkezci bir çevrecilik anlayışıyla, vahşi bitki ve hayvanların doğal eko-sistemlerinin korunmasının insan refahı için zorunlu olduğu vurgulanmaktadır (Allison, 2020).

Tartışmalar elbette vahşi hayvanların tüketimi ile sınırlı kalmamış ve her türlü aşırı tüketim ve tüketim ihtiyacını pompalayan kültürel hegemonyanın neoliberal politikalarına kadar genişlemiştir. Bu bağlamda, neoliberal politikalar ve kapitalist sistemin bireyi sürekli tüketime teşvik eden mekanizmasının, ekolojik sorunların tam da kaynağında bulunduğu fikri pek çok yerde ifade edilmektedir (Mesela bkz. Malçok, 2020). İhtiyaçtan fazla üretim ve fazla üretimin ihtiyaç duyduğu fazla tüketim, kısır bir döngü halinde tüketim toplumunu yaratan pratikler olarak değerlendirilmekte ve tüketim alışkanlıklarının sorguya açılmasının tam da zamanı olduğunun altı çizilmektedir (Aktan, 2020; Göregen, 2020).

Hristiyan eko-teolojisine göre, İncil insanlara doğayı istismar etme izni vermez ve doğanın korunması için sorumluluk yükler. Tanrı tarafından yaratılan dünya insanlara ait değildir. İncil’deki çevre ile ilgili ayetler, açgözlü sömürüyü ve aşırı tüketimi eleştirmektedir. Bu bağlamda, Covid-19 küresel salgının rolü, insanlığın, insanı ve doğanın açgözlülükle ve sevgisizlikle tüketmekten korunması sorumluluğuyla ilgili etik ilkelere duyduğu ihtiyacı vurgulamaktadır (Tiros-Samuels, 2020). Yine; Hristiyanlığın inananlarından beklediği alçakgönüllülük, tevazu, ölçülülük ve sadelik gibi erdemler, doğanın korunması için gerekli davranış ilkelerini sunmaktadır. Alçakgönüllülük, çok fazla çevresel hasara neden olan ben merkezli davranışlardan kaçınmayı sağlayarak mütevazı bir insan yaratır ve bu mütevazı insan, doğanın armağanlarını dikkatsizce sömürmekten veya doğanın işleyişi hakkında bilmesi gereken her şeyi bildiğini iddia etmekten kaçınır. Ölçülülük, özellikle gıda konusunda aşırı ve lüks tüketimi engeller. Çünkü din doğası gereği ekolojik olduğu kadar, dini erdemler de aslında çevresel erdemlerdir (Tiros-Samuels, 2020). Papa Francis de verdiği demeçte, diğer krizler gibi bu salgın krizinin de hem risk hem de fırsatlar sunduğunu ifade etmiş ve insanları yaşamlarını yavaşlatmaya, daha az tüketmeye ve "doğal dünyayı anlamayı ve tasarımı öğrenmeye" çağırmıştır (Chappell, 2020).

İslam Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı (IFEES-Eco-Islam), Covid-19 küresel salgını için yayınladığı deklarasyonda, Covid-19’ın zoonotik bir virüs olması nedeniyle, vahşi hayvan ticareti ve vahşi hayvanların yiyecek olarak tüketilmesi ilgili değişim çağrısında bulunmuştur. Önceki zoonotik kökenli salgınların da aynı sorundan kaynaklandığı belirtilerek, vahşi hayvan ticareti için çiftlik üretimi yapılmasının bu hayvanların bağışıklık sistemine zarar verdiğini ve virütik mutasyonlara yol açtığını, acilen bu tarz üretim çiftliklerinin ve hayvan ticaretinin durdurulması gerektiği yazılmıştır (IFEES/Eco-Islam,

2020). Khalid, aynı zamanda tüketim odaklı kapitalist sistemin aracı olarak “paranın, her kullandığımızda doğanın dokusunu yiyip bitiren bir virüs olduğunu” yazarak, ekonomik sistem eleştirisi yapmaktadır. Ona göre, coronavirüs zoonotik bir virüstür; fakat kapitalizm, tefeciliğin kurumsallaşmış bir formu olarak insan kaynaklı asıl virüstür (Khalid, 2020).

Yahudi Çevre Hareketi Jewcology de, Yahudilerin Mısır’dan çıkış hikayesi ile bolluk ve tüketim yanılısamından çıkış arasında metaforik bir ilişki kurmaktadır; bu salgın insanlığa bolluk ve refah içerisinde tüketmenin bir yanılısama olduğunu, aslında içinde bulunulan konforlu yaşamın bir balon olduğu ve yaşamın tamamen kırılğan olduğunun görülmesine yol açtığını ileri sürülmektedir (Margalit, 2020).

Neopagan organizasyonlar da genel itibariyle, tüketim için doğanın tahribi ve daha geniş resimde sorunun kapitalizm ve endüstri olduğuna işaret etmektedirler. Bu görüşe göre de, koronavirüsün ortaya çıkışı, doğa ile işbirliği yapılmayarak endüstri giderek daha fazla ormanı yok ettiğinde, ormanlar küçülmekte, vahşi canlılar daha dar bölgelere sıkışmaya zorlanmakta ve virüsler daha geçişken hal gelmektedir. Ekonomik yetersizlikler ve eşitsizlikler, insanların yaban havanlarını yemek olarak tüketmeye yöneltmektedir; dolayısıyla sanayi ve kapitalizmin gezegeni yok etmesi, bu hareketlere göre de, durdurulmalıdır (The Wild Hunt, 2020).

Kısacası, eko-teolojilerin ve dini karakterli çevre hareketlerinin küresel virüs salgını vesilesiyle yaptıkları açıklamalar, tüketimin doğayı tahrip eden karakteri ile dinlerin çevre etiklerinin çelişki içerisinde olduğu fikri etrafında, yaban hayvanlarının ticaret metaı haline getirilmesinden konfor amaçlı tüketime kadar, insanlığın bugünkü durumuna sert eleştiriler getirmektedir. Bu eleştiriler, hem insan merkezli hem doğa merkezli perspektiflerden, insanın doğayı tüketim nesnesi ve kâr metaı haline getirmesini, bu salgınla birlikte yeniden sorguya açmaya davet etmektedir. Bookchin’in toplumsal ekoloji kuramında dile getirdiği, çevre sorunlarının salt doğanın korunması teması ile tartışılmasının yetersiz olduğu, problemin sınıfsal çelişkilerden, ekonomik sistemin adaletsizliğine kadar çok daha karmaşık bir nitelikte irdelenmesi gerektiği görüşü, genel itibariyle çevre hareketlerinin pandemi öncesinde olduğu gibi, sonrasında da ekoloji sorunlarına yaklaşımında gözlenmektedir. Beck de, ekolojik risklerin, toplumsal yapıların tamamını ilgilendirdiğini ve bu nedenle parçalı analizlerle bütünü görülemeyeceğini ileri sürmekteydi. Zira bu hareketlere göre de, bu küresel salgın yalnızca insan sağlığı konusu değil, dalları çok derinlere uzanan çok katmanlı bir olguyu modern insanın önüne sermektedir.

Bilim ve Din İşbirliği

Dini nitelikli çevre hareketlerinin pandemi sonrası yorum ve analizlerinde dikkat çeken bir diğer nokta, hemen hepsinin bu süreçte bilimin yol gösterici olduğu/ olması gerektiği ve, din ve bilimin çelişkili sistemler olmadıklarıdır.

Salgın konusunda yazılar yayınlayan bazı Hristiyan teologları, Hristiyan inancı ile bilim adamlarının keşiflerinin tutarlılığına dikkat çekerek, bu virüs salgınında da, Hristiyanlığın bilim adamlarının sözlerine kulak vermesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Hatta ABD yönetiminde bilimsel tavsiyelerin dikkate alınmaması bir yazıyla sert bir eleştiriye tabi tutulmakta ve Papa’nın bilime verdiği değerle, salgın sonrası gelişmeleri de planlayabilmek için bir Covid-19 Komisyonu kurduğu belirtilmektedir (Schaefer, 2020). Papa Francis de, hükümetlerin, politikacıların bilim insanlarıyla birlikte Covid-19 krizine çözüm bulabileceklerini ve birlikte çözüm arayışına girme yolunda alınacak bu kararın, insanların hayatı ile para tanrısı arasında bir seçim olacağını ifade etmiştir (Gomes, 2020).

Müslüman eko-teologlardan BM Danışmanı olan Khalid de, virüs salgınına ve salgının düşündürdüklerine ilişkin bilim insanlarının uyarılarının çok önemli olduğu ve uyarıların dikkat alınmasının dünya için kritik olduğu hatırlatmasını yapmaktadır (Khalid, 2020). Güler de, bu salgının, ekolojik denge ve ahlaki toplumsal denge arasındaki ilişkinin bir sonucu olduğuna Kur’an’dan örnekler vererek işaret etmektedir. Buna göre, salgın, ekolojik dengenin bozulmasından, bozulma da ahlaki toplumsal denge sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, insanlığın yol açtığı bu sorun, yine insanlığın sahip olduğu akıl ve buradan ürettiği bilim ile aşılacak zorundadır (Güler, 2020).

Eko-dini oluşumlar açısından olduğu gibi, dinden bağımsız ekolojik mücadele kurum ve kuruluşları da, bilimle birlikte dinler ve din insanlarıyla da işbirliği yapılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda din insanları, teologlar/ilahiyatçılar, doğa bilimleri uzmanları ve politikacıların işbirliği içerisinde olması gerektiğine ilişkin kurumsal girişimlerin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede BM Çevre Programı (UNEP), inanç temelli kuruluşların, COVID-19 sonrası daha sürdürülebilir bir dünyaya geçişe yardımcı olabileceği kanaatiyle Yale Üniversitesi'nin Din ve Ekoloji Forumu ile güçlerini birleştirdiklerini açıklamışlardır. Dünya Yaban Hayatı Vakfı (WWF) da bu amaçla Din ve Koruma İttifakı (ARC) ile işbirliği kurma kararı almıştır (UNEP, 2020). Ayrıca mesela Georgetown Üniversitesi'nin açtığı Berkley Forumu da, din ve bilimi yan yana getirerek virüs krizi öncesi ve sonrasında ekolojik sorunlarla birlikte mücadele edebilmek için tartışmalar yürütmekte ve dini liderlerin bu konuda oynayacağı faydalı rol üzerine tartışmalar yürütmektedirler (Berkley Center Web).

Kısacası, hem eko-dini hareketler ve oluşumlar, hem de bilimsel kurum ve kuruluşlar, bu büyük kriz karşısında işbirliği için çalışmalar yürütmektedirler. Bu durum, sosyo-ekoloji kuramlarının da ileri sürdüğü gibi; ekolojik sorunların çok katmanlı olmasının ve sadece büyük şirketlerin ya da fabrikaların atıkları ile ilgili olmamasının, sosyal yapılar arasındaki çok daha girift ve karmaşık ilişki ve etkileşimlerle alakalı olduğunun, söz konusu gruplarca farkında olunmasından kaynaklanmaktadır. Covid-19'un gün yüzüne çıkardığı sorunların, yalnızca tıp, yalnızca, zooloji, yalnızca ekonomi, yalnızca biyolojik ekoloji, yalnızca din vb. şeklinde tekil bir bağlantıdan uzak, disiplinlerarası çalışmayı gerektiren çok yönlü ve çok katmanlı bir sorunlar zinciri olması, din ve bilim insanlarının bu şekilde pozisyon almalarını zorunlu kıldığının bir göstergesi olarak okunabilir.

“Normal” mi, “Yeni Normal” mi?

Pandemi sonrası hastalık riski geçtikten sonra, bu anomi ve krizin yarattığı “anormallik”ten, kriz öncesinde kalınan yerden olduğu gibi devam mı edilecek yoksa pandemi öncesi artık geri dönülemez bir yerde mi kaldı? Eko-dini grupların tepkilerine bakıldığında, pandemi krizi eskiye değil, yeni bir normale geçiş yapmak için bir fırsat sunmaktadır.

Erickson, bu süreçte sosyal medyada insanların evlerine çekildiğinde, hayvanların şehirlerin sokaklarında daha fazla görünmesi, deniz, göl ve ırmaklardaki suların durulaşıp temizlendiği ve bölgedeki canlı çeşitlerinin arttığına ilişkin paylaşılan fotoğrafların kimisinin doğru olduğu, kimisinin ise, gerçek dışı fotoğraflarla “doğanın sahipleri geri geldi” esprilerinin yapılmasının, yani aniden kendini iyileştiren doğa eko-mitlerinin viral olmalarının nedeninin, aslında önemli eko-sosyal anlayışlara işaret ettiğini yazmıştır. Bu şakalı paylaşımların bile aslında, insanlığın içinde gizli ekolojik özlemin göstergesi olduğunun teolojik yönlerini ele almakta ve pandemi krizinin, yeni normal olarak Hristiyan çevre etiğine geçiş için bir fırsat olabileceği üzerine durmaktadır (2020). Allison da, “Coronavirüs Kaynaklı Büyük Sükunet İklim Değişikliğine Yönelik Bir Prova” başlıklı yazısında, salgın krizinin, dünyayı bekleyen çok daha büyük ve riskli bir kriz olan iklim değişikliği krizi için, insanlığa bir prova yapma şansı verdiğinden bahsetmektedir. Modern insanın gündelik hayat telaşı ve koşturmacası nedeniyle düşünemediklerini, bu olay vesilesiyle berraklaşan hava, berraklaşan göl ve denizler, daha fazla görünür olan hayvanlar üzerine ve bütün bu eko-sistemi tüketen ve kendi çıkarlarının peşinden koşan hayatı üzerine düşünebilmesi için büyük bir sükunet sağlamıştır ve bu sükunet yaşamak istediğimiz dünya hayaline gebedir. Allison bu yazısında, dini inziva ve tefekkür kavramlarını devreye sokarak, evde olmanın bu inziva ve tefekküre imkan sağlayacağı umudu taşımaktadır (Allison, 2020).

Yahudi teoloğu Tirosh-Samuelsan'a göre de, şu anki krize neden olan şey pandemi değildir; pandemi, sosyal olarak çok katmanlı olan eko-krizin bütün çıplaklığıyla görülmesini sağlamıştır. Salgın insanlık için, bütün bu sorunlar için alınması gereken dersler sunmaktadır ve salgın sonrasında öncesinin aynı olmaması için bir yüzleşme fırsatı sunmaktadır (Tirosh-Samuelsan, 2020).

ABD ve İngiltere'deki Müslüman çevre aktivistleri de, bu kriz nedeniyle daha çok kapitalizmin ekonomik sömürgeci sistemini eleştirmekte ve bütün ekolojik sorunların ve yol açtığı başka bütün sorunların temelinde kâr odaklı küresel kapitalizmin olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla salgın

sonrasında yeni bir normale geçiş için önceki sisteme kitlesel olarak savaş ilan etmek gerektiğini düşünmektedirler (Hancock, 2020). Eco-Islam Vakfı da yayınladığı pandemi bildirisinin sonunda, bütün bu süreç sonunda “normal”e geri dönüldüğünde, bundan sonra neyin farklı yapılabileceğini, zararın azaltılabilmesi için neyin faydalı olacağını herkesin kendisine sormaya davet etmektedir. (IFEES/EcoIslam, 2020). Askari ise, yerleşik fikirlerimizin çoğunun pandemi ile birlikte çöp olacağını ya da değişime uğrayacağını, dünyanın adalet algısının, ekonomik ve sağlık sistemlerinin kesinlikle değişeceğini ve geleceğin geçmişten çok farklı olacağını ileri sürmektedir (Askari, 2020). Tucker ve Grim ise bütün dinler için konuşarak; İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Taoizm, Hinduizm, Konfüçyüsçülük gibi bütün dinlerin, tüm yaşamla olan derin bağlarımızı, tüm eko-sistemin kimsenin kar amacı için feda edilemeyecek değerini, insanlığın bu sorununun ulusal sınırları aşan karakterini fark etmenin sonraki nesillere borcumuz olduğuna bizi çağırdığını belirterek, salgın sonrasında öncesine geri dönüş olmaması gerektiğinin ısrarla altını çizmektedirler (Tucker ve Grim, 2020).

Wicca gibi neopagan topluluklar da, virüsün Gaia veya Tanrıçadan bir uyandırma dürtmesi olduğu, dünyanın, “ona ne yaptığımızı düşünmek için bizi evlerimize gönderdiği” ve bir yaşamdan diğerine geçiş yaptıkları duygusu yaşadıkları yorumlarını yapmaktadırlar (Williams, 2020). Buna göre, bu zorunlu çekilme, daha sağlıklı birey ve toplumların kurulabilmesi ve manevi tekamül için ihtiyaç duyulan bir şeydir. Paganlara göre de, tüketiciler olarak alışkanlıkların değiştirilmesi zamanı gelmiştir ve değişim yenilenme getirecektir (Williams, 2020).

Kısacası, eko-dini hareketlerin hemen hepsinin, Covid-19 kaynaklı küresel salgının, çok daha büyük sorunlarla karşılaşılmasına neden olacak iklim değişikliği krizi için bir ön hazırlık ya da prova gibi değerlendirilmektedir. Modern insan bu denli kapsamlı ve çok katmanlı bir krizle karşılaşarak, ekolojik sorunların ne denli ciddi sonuçlarının olabileceğini, ekonomik krizden eğitim sistemindeki aksamalara kadar ölüm-kalım meselesine dönüşebileceğini idrak etmiştir. Genel itibarıyla, pandemi krizinden sonra, eski normale dönmeyen mümkün olmadığını, insanlığı yeni bir normalin beklemesinin kaçınılmaz olduğunu savunmuşlardır. Artık geriye dönüş mümkün değildir.

Sonuç

Modernite öncesinde doğa ile içiçe bir hayat süren ve kendisini kutsal doğanın bir parçası kabul edern insan profilinden, sonrasında doğanın hakimi ve sahibi olan, ona hükmeden, değiştiren, dönüştüren, faydalanan, çıkar sağlayan ve bütün bunlar için tahrip eden, yok eden, zarar veren, geri dönülmez değişimler yaratan insan profiline geçilmiştir. Aydınlanma felsefesinin araçsal akıl kavrayışı ile dinlerin değer temelli yaklaşımları çelişkiye düşmüştür. Ekolojik sorunlar bağlamında modern insanın doğayı getirdiği noktada, ciddi küresel çevre sorunları ile yüz yüze gelinmiştir. Fakat bu sorunlar, çevre sorunları üzerinde özel hassasiyeti olanlar ya da konunun uzmanları dışında, toplumsal dikkati çok fazla çeken sorunlar olarak görünmemektedir. Covid-19 virüsünden kaynaklı küresel salgın ile birlikte, hem sosyal yapıların hem de bireysel gündelik hayatların durma noktasına gelmesi, ekonomi, sağlık, eğitim, politik gibi pek çok alanda bir yığın kargaşa ve belirsizlik yaratmıştır. Bu salgın, salgın öncesi işleyişleri tartışmaya açmış, hangi yanlışların bu sorunlarla karşılaşılmasına neden olduğu üzerine düşünmeyi zorunlu kılmıştır.

Hatalar üzerine düşünen ve tespitleriyle tepkilerini gösterenler içinde, “biz de işte tam da bunu anlatıyorduk” diyen sosyal çevreler arasında ekoloji hareketleri de vardır. Ekolojik sorunlarla mücadelede, modern araçların, felsefenin, insan ve doğa paradigmasının eksik ve yetersiz olduğu ve bu yüzden ‘geleneksel ekolojik bilgi’lerden (TEK), dinlerin doğaya ilişkin değerlerinden ve etik ilkelerinden faydalanmanın ancak bir yarar sağlayabileceği çokça yazılıp çizilen bir konuydu. Capra ve Naess gibi teorisyenler de, modern doğa paradigmasını eleştirerek bir çıkış yolu aramak üzere dini ve spiritüel alanları göstermekteydiler. Onlara göre de, modern akıl insanlığa çözüm, kolaylık, refah ve konfor alanları açarken, doğaya verilen zararların aslında insanın geleceğini tahrip ettiğini görememişti. Dolayısıyla doğanın hastalıklarının çözümü, doğaya saygı duyan, seven, onunla kutsallık ilişkisi kuran bir akılda aranmalıydı. Yapılan okuma ve araştırmalarda, eko-teolojiler ve eko-dini hareketlerin Covid-19 pandemi krizine gösterdikleri tepkilerden ilkinin, pandemi öncesinde de ısrarla üzerinde durulan, teoloji temelli çevre etiği ihtiyacı olmuştur. Salgını ortaya çıkaran nedenler takip edildiğinde, sorunun modern insanın bu etik

ilkelerden uzak olması olarak gösterilmekte olduğu söylenebilir. Teoloji temelli ya da pagan hareketlerde olduğu gibi doğaya kutsallık atfeden bir kavrayış, bu bağlamda sorunun kilit noktasını oluşturmaktadır. Yine aynı noktanın devamı olarak tüketim kültürü de doğanın kaynaklarının tüketilmesi, yaban hayatının dar alanlara sıkıştırılması ya da ticaret metaı haline getirilmesi, yiyecek olarak tüketilmesi de zoonotik virüslerin insanlara geçişine yol açmaktadır. Sorunun kaynağında, modern insanın lüks ve konfor amaçlı tüketim kültürü yatmakta, onun da altında kapitalist sistemin tüketime teşvik eden, kar amacı için doğayı ve insanlığı harcayan neoliberal şirketleri ve ekonomik sistemlerinin olduğuna işaret edilmektedir.

Gelinen noktada, yine pandemi öncesinde de sıklıkla dile getirilen bilim-din işbirliği ihtiyacı vardır. Burada bu ihtiyacın tek yönlü değil, karşılıklı olduğuna dikkat çekilmekte ve bu nedenle pandemi nedeniyle de bu ilişkinin güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Pandemi sonrasında, yani virüs bulaşma riski ortadan kalkıp, bütün hastalar da iyileştiğinde artık eski hayatımıza geri dönmeyen mümkün olmadığı, yeni bir normalin inşa edilmesi zorunluluğu dile getirilmektedir. Din kaynaklı temelleri nedeniyle bazıları salgını Tanrı'nın bir uyarısı olarak algılamakta, bazıları da doğanın bizatihi kendisinin bir çağrısı olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda, ekolojik sorunların kültürel sorunlarla girift bir içiçelikte olmasından dolayı, dinin bu noktada stratejik bir öneme sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Capra, Naess ve daha ziyade Bookchin'in ve koşu bandı teorisi ya da risk toplumu kuramı gibi diğer sistem eleştirisi odaklı teorilerde, ekolojik sorunlar ile sistem eleştirisinin birbirine geçtiği, ikincisi çözülmeden ilkinin çözülmesinin mümkün olmadığı, dolayısıyla sorunun çok katmanlı olmasının farkına varmak gerektiği savunuluyordu. İşte bu çok katmanlılık farkındalığı, eko-dini hareketlerin salgın tepkilerinde açıkça görülmektedir. Çoğu sistem eleştirisi üzerinden yeni bir normale geçiş çağrı yapmaktadır.

Sorunun çok katmanlılığı nedeniyle, konu çevre sosyolojisi, sosyal çevre bilimleri ve din sosyolojisi ile yakından bağlantılı olup disiplinler arası çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Dileğim bu araştırmanın ilgili araştırmalara küçük de olsa bir katkı sunmasıdır.

Kaynakça

- Abidukelime, B. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Taoizm*. Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Aktan, S. (2020, 03 20). *Koronavirüs doğanın çevreye zarar veren insanoğluna çıkardığı birikmiş faturaların başlangıcı mı?* 05 08, 2020 tarihinde Euronews: <https://bit.ly/2Wz6oSk> adresinden erişildi.
- Allison, E. (2020, 04 16). *The Coronavirus-Induced Great Lull is a Dress Rehearsal for Addressing Climate Change*. 05 08, 2020 tarihinde Berkley Forum: <https://cutt.ly/pyvwCxN> adresinden erişildi.
- Askari, H. (2020, 04 14). *Where is Justice? Islam, Equality, and COVID-19*. 05 11, 2020 tarihinde Berkley Forum: <https://0fs.me/2491014> adresinden erişildi.
- Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs*. (tarih yok). 05 10, 2020 tarihinde Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/> adresinden erişildi.
- Capra, F. (1982). *The Turning Point: Science, Society and The Rising Culture*. United States: Bantam Books.
- CAPRA, F. (1994), *Ecology and Community*, 15.11.2019 tarihinde <http://www.lebendig.org/community.pdf> adresinden erişildi.
- Chappell, B. (2020, 04 09). *'This Is Not Humanity's First Plague,' Pope Francis Says Of Coronavirus*. 05 10, 2020 tarihinde npr.org: <https://0fs.me/1271323> adresinden erişildi.
- Elkins, S. (1994). "Mistik Ekolojik Politika". Çev. S. Alankuş Kural. *Birikim Dergisi, Şubat Sayısı*, 57-78.
- Erickson, J. J. (2020, 04 16). *A Climate Grief, Observed: Transforming Our Ecologies and Theologies of Magical Thinking*. 05 11, 2020 tarihinde Berkley Center: <https://0fs.me/4892014> adresinden erişildi.
- Eryılmaz, Ç. (2017). "Sosyal Bilim Paradigmaları Çerçevesinde Çevre Sosyolojisi'nin Kuramları Ve Kavramları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/1. 159-174.
- Faith-based organizations can help the transition to a more sustainable post-COVID-19 world*. (2020, 05 04). 05 10, 2020 tarihinde UNEP: <https://0fs.me/4592999> adresinden erişildi.

- Gomes, R. (2020, 04 13). *Pope at Mass: that governments, scientists, politicians may find just solutions to Covid-19*. 05 10, 2020 tarihinde Vatican News: <https://0fs.me/1357705> adresinden erişildi.
- Göregen, D. (2020, 04 21). 'Yaşanabilir bir dünya için moda da temizlenmeli'. 05 08, 2020 tarihinde Yeşil Gazete: <https://bit.ly/3c9nYml> adresinden erişildi.
- Gross, R. (1997). "Toward a Buddhist Environmental Ethic". *Journal of the American Academy of Religion*, V. 65, Issue 2, Summer, 333-353.
- Güler, İ. (2020, 05 07). *Kötülük problemi bağlamında korona pandemisi ve İslam*. 05 10, 2020 tarihinde Karar Gazetesi: <https://0fs.me/6045818> adresinden erişildi.
- Hancock, R. (2020, 04 14). *Lessons from Islamic Environmentalism: Interconnection, Structural Change, and the Limitations of Religious Environmentalism*. 05 11, 2020 tarihinde Berkley Forum: <https://0fs.me/8237719> adresinden erişildi.
- Harper, C. (1996). *Environment AND Society: Human Perspectives on Environmental Issues*. New Jersey: Printice Hill.
- Horrell, D., Hunt, C., & Southgate, C. (2008). "Appels to the Bible in Ecotheology and Environmental Ethics: A Typology of Hermeneutical Stances studies in Christian Ethics." *Studies in Christian Ethics*. <https://doi.org/10.1177%2F0953946808094343>
- IFEES/EcoIslam– what can we learn & do differently in the future. (2020, 04). 05 09, 2020 tarihinde IFEES/EcoIslam: <http://www.ifees.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/Ifees-message-2020.pdf> adresinden erişildi.
- Keller, D. (2008). "Deep Ecology". *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy* (ss. 206-211).
- Khalid, F. (2010). Islam and the Environment: Ethics and Practice an Assessment. *Religion Compass*, 4 (11).
- Khalid, F. (2020, 04 26). *Rule by Virus*. 05 09, 2020 tarihinde ifees.eco-Islam: <http://www.ifees.org.uk/talking-point-issue-5/> adresinden erişildi.
- Khalid, F. (2020, 04 15). *The EU could face a worse pandemic than COVID-19 if it waters down its Green Deal | View*. 05 10, 2020 tarihinde Euronews: <https://0fs.me/9340431> adresinden erişildi.
- Klostermaier, K. (1993). "Ecology and Religion: Christian and Hindu Paradigms". *Journal of Hindu-Christian Studies*, V.6/6, 1-5.
- Konak, N. (2009). "Koşu Bandı Üretim Teorisi ve Ekolojik Modenleşme Teorisi Arasındaki Temel Tartışmalar". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12 (1-2), 469-488.
- Malçok, E. (2020, 03 21). *Korona virüsünün ekoloji politiği*. 05 08, 2020 tarihinde Gazete Duvar: <https://bit.ly/3fuJzaZ> adresinden erişildi.
- Margalit, N. (2020, 04 13). *Getting out of Egypt (or Getting the Egypt out of Us) in a Time of Coronavirus*. 05 09, 2020 tarihinde Jewcology: <https://cutt.ly/TyvDNyU> adresinden erişildi.
- Mulraj, J. (2020, 03 06). *Is Covid-19 a tweet from God?* 05 08, 2020 tarihinde <https://bit.ly/2ziYnsA> adresinden erişildi.
- Naess, A. (1972). "The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary". 3. *World Future Research Conference*, (s. 3-10). Bucharest.
- Nasr, S. (2013). "Seyyid Hüseyin Nasr ile Mülakat: Din ve Çevre Üzerine". *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl:13, S:50, 83-93.
- Opinion: The Tower and the Virus*. (2020, 04 05). 05 10, 2020 tarihinde The Wild Hunt: <https://wildhunt.org/2020/04/opinion-the-tower-and-the-virus.html> adresinden erişildi.
- Oral, E. (2018). *Murray Bookchin ve Toplumsal Ekoloji*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Question Six: Are Hindus forbidden to eat meat?* (tarih yok). 05 08, 2020 tarihinde Hinduism Today: <https://bit.ly/3bdYMtB> adresinden erişildi.
- Özerkmen, N. (2002). "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42, 1-2. 167-185.
- Schaefer, J. (2020, 04 16). *A Theologically Grounded Ethic to Support Scientific Knowledge*. 05 10, 2020 tarihinde Berkley Center: <https://0fs.me/9689324> adresinden erişildi.
- Sofuoğlu Kılıç, N. (2019). "Halk Kültüründen Modern Kültüre Ekolojik Yansımalar: Ekolojik Yaklaşım ve Hareketler Üzerine Bir İnceleme". *Yörük Ali Efe Uluslararası Halk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, 747-767.

- Sofuoğlu, M. (1999). *İslam Dini Esasları: Yeni Bir Bakış Yeni Bir Yorum*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sümer, N. (2016). "Yahudilikte Çevre Ahlakı". *3rd International Symposium on Environment and Morality, 4-6 Kasım 2016*. Antalya.
- Tawakley, N. (2020, 04 14). *Religion and the COVID-19 Pandemic: Environmental Health*. 05 08, 2020 tarihinde Berkley Center: <https://cutt.ly/dyvwoKG> adresinden erişildi.
- Tirosh-Samuelson. (2020, 04 14). *Caring for Creation: Ancient Wisdom in Time of Crisis*. 05 08, 2020 tarihinde Berkley Forum: <https://cutt.ly/zyvegVM> adresinden erişildi.
- Tucker, M. E., & Grim, J. (2020, 04 17). *The Crisis of Planetary Health: Reflections from the World Religions*. 05 11, 2020 tarihinde Berkley Forum: <https://ofs.me/7451576> adresinden erişildi.
- TÜBA. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tylor, B., & Zimmerman, M. (2005). *Encyclopedia of Religion and Nature V.1*. New York and London.
- Taylor, B. (2011). "Earth and Nature-Based Spirituality (Part I): From Deep Ecology to Radical Environmentalism". *Religion*, V:31, ss. 175-193. <https://doi.org/10.1006/reli.2000.0256>
- Ünal, F. (2010). "Toplumsal Ekoloji". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 114-123.
- Westcott, B. D. (2020, 03 06). *China has made eating wild animals illegal after the coronavirus outbreak. But ending the trade won't be easy*. 05 08, 2020 tarihinde CNN: <https://edition.cnn.com/2020/03/05/asia/china-coronavirus-wildlife-consumption-ban-intl-hnk/index.html> adresinden erişildi.
- Williams, L. (2020, 03 26). *British Pagans reflect and respond to COVID-19*. 05 11, 2020 tarihinde The Wild Hunt: <https://ofs.me/9654253> adresinden erişildi.
- Wimmer, J. & Quandt, T. (2007). Living in The Risk Society: An Interview With Ulrich Beck. *Journalism Studies*, 7:2, 336-347. DOI: 10.1080/14616700600645461
- Yanlıç, G. (2020, 03 13). *Koronavirüs*. 05 08, 2020 tarihinde Yeni Yaşam Gazetesi: <https://bit.ly/35Ezxs> adresinden erişildi.
- Yaylı, H. (2006). "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları Otuz dördüncü Kitap*, 67-82.
- Yaylı, H., & Yalıkaya, R. (2015). "Radical Transformation in the Human-Nature Perception: Deep Ecology". *International Journal of Sport Culture and Science*(3), 452-465.